VARLIQ وارلیق

Dil, Ədəbiyyat, Mədəniyyət və Cəmiyyət Araşdırmaları Dərgisi
Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi
Journal of Language, Literature, Culture and Social Studies
İkinci Dönem. Sayı: 2026: 44(2), ss. 51-55
Telif Haqqı©Varlıq Dergisi

دوکتور زهتابی و میلّتینه حصر اولونموش بیر عؤمور

● **حسین رنگرززاده** [1]

اؤزونه کیریشچی، میشوولو، م شبسترلی وس. تخلوصلری سئچن فیلولوق، دیلچی، شرق‌شوناس، شاعیر و ادبیاتچی، دوکتور محمد تقی زهتابی، شبسترده بیر کیریشچی و تاجیر عایله‌سینده آنادان اولموشدور. او زامانلار باغیرساق اعمالی ایله مشغول اولان پئشه، کیریشچی‌لیک آدلانیردی. باغیرساقدان بیر نئچه محصول اعمال ائدیلیب آوروپایا گوندریلردی.

محمدتقی اوشاقکن قیشین اوزون گئجه‌لرینده یاشلیلارا آلپ‌آرسلان ناغیلینی اوخویارکن آنا دیلینده ساوادلانماغین لذتینی آلیب، کیملیک مجادله‌سی‌نین یولونا ایلک آددیملارینی آتمیشدیر. مکتبین اورتا دؤنمینده آتاسی محمد تقی‌نی قارداشی ایله بیرلیکده یوکسک کیفیتلی تحصیل آلماق اوچون تبریزه یوللامیش و محمدتقی اورتا مکتبی تبریزده اوخوموشدور. آتاسیندان هفته‌لیک آلدیغی مادی مواجیبین بیر قدرینی "شعار" آدلی دینی مکتبده عرب دیلینی اؤیرنمه‌یه و بیر قدرینی ده تبریزین پاساژ کوچه‌سینده یئرلشن کاتولیک کلیساسیندا فرانسالی کئشیشدن فرانسیزجا اؤیرنمه‌یه صرف ائدن محمدتقی، مکتب درسلری ایله بیرلیکده فرانسیز و عرب دیللرینی ده مکمل اؤیرنیر.

زهتابی آذربایجان دموکرات فرقه‌سی دؤنمینده جاوانلار تشکیلاتی‌نین عضوو اولموشدور. آذربایجان دموکرات فرقه‌سی تبریزده حکومتده اولدوغو زامان، زهتابی اؤز دوشونجه یولونو سئچیب و میلّی دگرلری اؤن پلانا آلماغی، میلّتین سعادته دوغرو ایره‌لیله‌مه‌سینه فوندامنتال

[1] مرحوم دوکتور زهتابی‌نین یاخین دوستلاریندان. ایمیل: hoseinrangraz@gmail.com

اساس کیمی باخیب، ملی کیملیک مجادله‌سی چرچیوه‌سینده دورمادان و سارسیلمادان یولونا داوام ائتمیشدیر. محمدتقی زهتابی، فرقه دؤنمینده تبریزده یاشادیغی زامان، مودرن دونیادا میلّی مسئله‌نین خالقلارین طالعینده نه قدر اهمیت داشیدیغینی دوشونوب و بو دوشونجه اساسیندا استالینیزم و سول فیکیرلی شخصلر و آخینلارلا دوشونجه ساحه‌سینده قارشی دورمالار یاشامیشدیر. بئله قارشی دورمالار سونوجوندا سووئتلر بیرلیگینه مجبوری قاچدیقدان سونرا غلام یحیانین تاپشیریغی ایله سیبری زندانیندا، ایشله‌مه‌دیگی سوچون محکوملوغونو یاشامیشدیر.

محمدتقی زهتابی سیبری‌دن آزاد اولدوقدان سونرا باکی دؤلت اونیورسیته‌سینده فیلولوژی عالیم کیمی اؤزونو یئتیشدیریب، سونرا اونیورسیته‌ده ایللر بویو چالیشیب، خالقی‌نین سعادتی یولوندا مبارزه‌نین آردینی عراق‌دا داوام ائتدیرمک اوچون باغدادا کؤچموشدور. دوکتور زهتابی باغداد اونیورسیته‌سینده دیلچی عالیم، آکادمیک و ژورنالیست کیمی چالیشیب و دورمادان باغدادا و برلین‌ده اورکده دوندورولان سؤزلرینی چوخلو کیتابلار و نشریات واسطه‌سی ایله چاپ ائدیب یایمیشدیر.

عراق تورکلری‌نین دیل و ادبیاتی اوزرینده علمی چالیشمالار سونوجوندا کرکوک تورکجه‌سی‌نین صرف، نحو و درسلیکلرینی، یازیب ترتیب ائدیب، بندر اوغلو جنابلاری‌نین واسیطه‌سی ایله چاپ ائتدیرمه‌یه نایل اولموشدور. بونا باخمایاراق، من باکی نفت آکادمیسینده تحصیل آلماق مقصدی ایله باکی شهرینه گئدرکن منه یگانه تاپشیریغی بئله اولموشدور:

«من ایللر بویو وطندن قیراقدا چالیشدیم. علمی سویه‌ده چوخلو ادبی، مدنی ایشلر گورمه‌یه نایل اولدوم و گؤردویوم ایشلر وطن و میلّتیمه خیدمت مقصدی داشییب، خالقیمین سعادتی اوغروندا فایدالی اولدوغونو ساندیم. آما وطنه دؤندویوم زامان زحمتلریمی بوشا خرجله‌دیگیمی دوشوندوم. من خالقیما وطنده بیر ایل چالیشمانین تاثیرینی، وطندن قیراقدا اونلار ایل چالیشمادان داها فایدالی گوردوم.» ایران‌دا پهلوی دیکتاتورلوغو کؤچدوکدن سونرا گله‌جکده تورک میلّتی آنا دیلینده تحصیل آلماق اوچون علمی قایناقلارین و کادرلارین یئرینی بوش گؤروب تبریز دانیشگاهیندا تورک دیلی و ادبیاتی فاکولته‌سی یاراتماق مقصدی ایله دوکتور زهتابی عایله‌سی ایله استانبول‌داکی ائویندن آیریلیب وطنه دؤندو.

منیم دوکتور زهتابی ایله ایلک گؤروشوم آتانین دوستلاری ایله شبسترده یئرلشن دوکتورون باجیسی‌نین ائوینده اولموشدو. دوکتور زهتابی زیندانداندان چیخدیقدان بیر نئچه گون سونرا بو گؤروش باش توتدو. دوکتورون ساغلیق وضعیتی چوخ گرگین ایدی؛ بئله کی، هئچ کیمسه اونون دیرچلیب اؤزونو توپلاماسینا اینانمیردی.

دوکتور زهتابی خالقی‌نین گوجونه اینامیندان قایناقلانان ایراده‌سی نتیجه‌سینده وطن و خالقینا بسله‌دیگی سئوگییه دایاناراق، خالقی‌نین سعادتینی مقصده آلیب میشونون هاوا و سویوندان فایدالانیب بیرنئچه آیدان سونرا آیاغا قالخیب یئنه مجادله یولوندا آددیم آتماغا باشلادی.

مینلرجه داغ کسرسه یولون، دایانما گئت

مینلرجه یول سالارسا آیاقدان، ییخیلما دور.

من گنجلیگیمین ایلک چاغلاریندا آتا اوجاغیمدا دوکتور زهتابی کیمی بیر اینسانلا بیرلیکده اولماق، اونونلا یاشاماق و اونون سایه‌سینده یاشامین آنلامینی و مقصدینی دوشونمک ایمکانینا نایل اولدوغوم اوچون میلّتیمین سعادتلی شخصلریندن ساییلیرام.

زهتابی منیم اوچون صداقتین، مودریکلیگین، استقامتین، خالقینا خیدمتین و هر نؤع طوفان قارشیسیندا دایانیب یولونا داوام ائتمگین بیر نمونه‌سی ایدی. او، اؤز وارلیغینی، یاشامینی و یاشامدا وار اولان فرصت و ایمکانلارینی میلتینه خیدمته حصر ائتمیشدی. زهتابی‌نی نه زیندان، نه سورگون، نه محرومیت، نه یولون اوزونلوغو و نه ده هئچ بیر مانع دایاندرابیلمه‌دی. زهتابی یولونو سئچمیشدی و سئچدیگی یولون سونونادک گئتمک اونون اوچون یاشام سببینه چئوریلمیشدی.

دوکتور زهتابی تبریزده زیندانداندان چیخدیغی گونلرده آتام اونونلا صحبت ائدرکن، دئدی:

"آقای دوکتور، اوشاقلاردان اوتورو داراخمامیسیز؟"

دوکتور زهتابی کوچه‌یه و اورادا اولان گنجلره ایشاره ائدیب دئدی:

"بو اوشاقلاریـن هامیسی منیم اوشاقلاریـمدیر".

بو سؤزلر اونون میلّتینه باخیشینی و گنج نسلین اونون اوچون نه قدر بؤیوک اهمیت داشیدیغینی گؤسترمک اوچون یئترلی‌دیر. اونون اوچون خالق یالنیز بیر توپلوم، بیر تاریخ و یا بیر جوغرافیا دئییلدی؛ خالق اونون اوچون بیر اولو کیملیک، گله‌جگین آنلامی و اؤز طالعینه حاکیم اولابیلن بیر میلت ایدی. زهتابی گله‌جگین قورولوشونو گنجلرین ایراده‌سینده گؤروردو.

من دوکتور زهتابی‌نی ایران تورکلری‌نین معاصر تاریخینده بیر اؤنجول، یئنی بیر فیکیر و تورک توپلوموندا مترقی بیر آخینین باشلانقیجی کیمی گؤرورم. زهتابی ایران تورکلرینده میلّی مسئله‌نی یالنیز فیکیر ساحه‌سینده دئییل، دوشونجه‌نین توپلومدا اویقولانیب مستقیل بیر آخینا چئوریلمه‌سینی گئنیش و سیستملی شکیلده اورتایا قویدو. زهتابی‌نین اطرافیندا اورتایا قویدوغو دوشونجه‌نین، قارشیسیندا دورانلار دوست و دوشمن آدینا آز دئییلدی. بونلارا رغماً زهتابی یولونو سئچمیشدی.

دوکتور زهتابی خالقی‌نین چیخارینی دگرلندیریب تورک میلی چیخارلاری اطرافیندا دوشونجه طرزینی پوزوب یئنیدن یازماغا نایل اولدو و باشلاتدیغی آخیندا اونون اساسلارینی یئنیدن قوروب، باغیمسیز بیر دونیا گؤروشو و مستقیل بیر آخین کیمی اورتایا قویدو. بو حرکت، سونرالار «میلّی حرکت» آدلانان فیکیر و عمل آخینی‌نین گله‌جگینه بؤیوک تأثیر گؤستردی.

زهتابی مودرن دونیادا ترقی‌نین و انکشافین نه‌دن و نئجه باش وئردیگینی آراشدیرماقلا، مترقی دئولتلره صاحیب اولان میلّتلری، اونلارین یاشام تجروبه‌لرینی، دوشونجه سیستملرینی و دؤلت

قورولوشلارینی اؤیره‌نیب، اؤز میلتی‌نین ارتیجاع و استیبداد گوجلرین قاراما آلتیندا قالماسی‌نین سببلرینی یالنیز خاریجده دئییل، اؤلکه داخیلینده آراشدیریردی. بئله‌لیکله او، میلت، کیملیک، دیل، تاریخ، میلّی ایدئولوژی، سیاسی گوج، میلّی حاکمیت و میلّی دؤلت آنلاملاری آراسینداکی باغلانتینی دوشونوب، میلتلرین طالعینده اوینادیغی رولون نه قدر بؤیوک اولدوغونو درک ائتمیشدی. زهتابی بیر خالقین اؤزونو تانیمادان، میلّی غرورا یییه‌لنمه‌دن، اؤز یولونو سئچیب طالعینه یییه‌لنمک گوجونه مالیک اولماسینا اینانمیردی. بو نه‌دنله اونون دؤشونجه‌سینده «اؤزونو تانیماق»، «اؤزگه‌لری تانیماغ»، «میلّی غرورو منیمسه‌مک» و «وضعیتی‌دگرلندیریب، میلّی سعادتی تانیماق» بیر-بیریندن آیری دئییلدی.

دوکتور زهتابی بو دوشونجه‌نی یالنیز کیتاب و مقاله‌لرده یازماقلا کیفایتلنمه‌ییب، میلّی اویانیشی دیرچلدیب حرکته گتیرمک مقصدی ایله تبریزده دیل و تاریخ درسلری و صینیفلری تشکیل ائتمه‌یه باشلادی؛ داها سونرا زهتابی آخین و فیکر چئوره‌سینی گئنیشلندیریب، تورکلرین یاشادیغی باشقا شهرلرده اؤز فیکرینی یایماغا نایل اولدو. بو گئدیشده آماج یالنیز دیلی اؤیرتمک دئییلدی؛ زهتابی‌نین مقصدی دیل واسیطه‌سی ایله کیملیگی، تاریخ واسطه‌سی ایله میلّی غرورو و اؤزونو تانیماقلا یئنی نسیلده دؤنوش نقطه‌سی یارادیب سعادت یولوندا آددیملاماغین باشلانقیجی ایدی.

زهتابی آتا-بابالاریمیزین یاراتدیقلاری امپراتورلوقلاری، دؤلتلری، اویقارلیقلاری (سیویلیزاسیون) و تاریخی پروسسلری تانیمادان، میلتین اؤزونه باخیشی و اؤزگووه‌نی دوغرو فورمالاشابیلمز دئیه اینانیردی. بئله‌لیکله «اؤزونو تانیمایان و اؤز گوجونو بیلمه‌ین تورک، اوز طالعینه یییه‌لنه‌بیلمز» پرینسیپینی اؤز فیکیر و مبارزه‌سی‌نین اساسینا چئویرمیشدی.

دوکتور زهتابی‌نین باخیشیندا میلّی اویانیش یالنیز میلّی هیجان و یا اجتماعی و فرهنگی مسئله کیمی دئییلدی؛ او، میلّی مسئله‌نی بیر ایدئولوژی کیمی گؤرور و بیر خالقین اؤز طالعی اوزرینده سؤز و حاق صاحیبی اولماسینی و تاریخده یاشادیغیمیز کیمی سیاسی گوجه یییه‌لنمه‌سینی، میلّی اویانیشین سون مقصدی سایییردی. بو یولون ایلک آددیمینی ایسه میلّی شعورلانمادا گؤروردو. بئله بیر دونیا گؤروشو زهتابی‌نین عؤمور بویو یاشامی‌نین، آراشدیرمالاری‌نین و مبارزه تجربه‌سی‌نین محصولو ایدی.

«بیر دیله‌ییم وار،
اوگون انتظارلار باشا چاتاندا
ائلیم زنجیرینی قیریب آتاندا
عدالت دیوانی قورولان زامان
هر یاندا بایراغیم ووروlان زامان
شن نغمه سسینده دولاندا تبریز
اختیار الینه آلاندا تبریز

باشیم آغارسا دا بیر اوغلان کیمی
باشیما گله‌نی ارمغان کیمی
ارک‌دن خالقیما سپه‌جگم من
توربت تک توپراغیمی اؤپه‌جگم من
مقدس آرزو گؤزل بیر دیلک
بو دیلک اوغروندا تقدیم ائده‌جک
بیر اوره‌گیم وار بیر اورک»

زهتابی میلّی سعادتین یالنیز بیر شهرین، هر هانسی بیر توپلومون و یا بیر نسلین مسئله‌سی اولمادیغینی دوشونوردو. او ایران‌دا یاشایان تورکلرین تاریخ، دیل و کیملیک باخیمیندان بیر-بیری ایله باغلیلیغی و گله‌جکده بو باغلیلیغین اساس رول ایفا ائده‌جگینه اینانیب، متافیزیک باغلیلیق و بو باغین فیکیر ساحه‌سینده یئنیدن قورولماسینا چالیشیردی.

دوکتور زهتابی بو یولون بیر گئجه‌ده گئدیله‌بیلمه‌یه‌جک قدر اوزون اولدوغونو دوشونوب، باشلاتدیغی آخینی بو یولون باشلانقیجی سایيب، سونراکی نسلین بو یولو دؤزوملە، بیلیکله و میلی اویانیشلا داوام ائتدیرمه‌سینی گرکلی گؤروردو.

زهتابی گنجلره یالنیز بیر فیکر دئییل، بیر یول گوسترمک ایسته‌ییردی. میلّی کیملیگینی، میلّی غرورونو، اؤز میلتی‌نین تاریخینی و سعادت یولونو آنلایان هر بیر گنجی بو یولون داوامچیسی و بو مبارزه‌نین سونراکی آددیم‌لارینی آتاجاق بیر نسیل کیمی گؤروردو.

بو باخیمدان دوکتور زهتابی‌نین یاشامینا صیرف اونون اؤز شخصی یاشام تاریخچه‌سی کیمی باخماق اولماز. اونون یاشامی، بیر فیکرین دوغوشو، یاشادیلماسی و بیر نسله چاتدیریلماغی‌نین تاریخی‌دیر. اونون آتماق ایسته‌دیگی ایلک آددیم، گلن نسیللرین یولونون چزگیسی ایدی.

دوکتور زهتابی‌نین آچدیغی یولون آددیملاری داوام ائتدی. اونون سؤزلری، اوخوتدوغو درسلر، یازدیغی اثرلر و اونونلا یاشامیش انسانلارین خاطیره‌لری، بو یولون حافیظه‌سی کیمی قالدی.

من گنجلیگمده دوکتور زهتابی‌نی یالنیز کیتابلاردان و سؤزلردن تانیمامیشام؛ اونونلا بیر اوجاغی، بیر ائوی، بیر گوندمی یاشامیشام. اونون میلت اوچون نه ایسته‌دیگینی، نئجه دوشوندویونو و نئجه یاشادیغینی یاخیندان گؤرموشم.

بو سببدن دوکتور زهتابی منیم اوچون صیرف بیر عالیم، فیلولوق، دیلچی، شرق‌شوناس، شاعیر و ادبیاتچی دئییلدیر. او، یاشامینی بیر میلّتین دوشونجه‌سینه، میلی کیملیک مسئله‌سینه و طالعینه حصر ائتمیش بیر اینسان، بیر معلیم و بیر یول گوستریجی‌دیر.

زهتابی اؤز یاشامینی اؤزونه دئییل، گله‌جگه امانت وئردی.

تبریز ۱۴۰۵ مهر آیی